

Katarzyna WERESZCZYŃSKA
Uniwersytet Opolski

SZKOŁA DEMOKRATYCZNA – SZANSE I ZAGROŻENIA

Wprowadzenie

Szkoła demokratyczna jest organizacją, której przesłaniem, według jej twórców, jest stwarzanie warunków do swobodnej edukacji dziecka. W tak rozumianej edukacji uczeń określa swe potrzeby oraz ma decydujący udział w konstruowaniu procesu zdobywania wiedzy i umiejętności, zgodnych z jego możliwościami i zainteresowaniami. Tego typu szkoła została założona po raz pierwszy w 1924 roku w Anglii przez A. S. Neill'a. W ciągu kilkudziesięciu lat znalazła wielu zwolenników, którzy podjęli pomysł kształcenia dzieci z pełnym uznaniem ich podmiotowości i wolności osobistej. Problematyka edukacji w wolności stała się przedmiotem obrad, dyskusji i wymiany doświadczeń podczas pierwszej Konferencji EUDEC - European Democratic Education Conference, zorganizowanej między innymi przez: Freie Schule Leipzig, Niemieckie Stowarzyszenie Szkół Alternatywnych, a także przez Uniwersytet w Lipsku, latem 2008 roku. W tym artykule starano się przedstawić na wybranych przykładach działalność pierwszych szkół demokratycznych i aktualnie funkcjonujących. Nawiązano również do spostrzeżeń, uwag i doświadczeń organizacji EUDEC – promującej edukację demokratyczną.

Powstanie, założenia programowe i działalność szkół demokratycznych

Nowe idee wdrażane do teorii i praktyki edukacyjnej wiążą się między innymi z takimi nazwiskami jak: J.J. Rousseau, M. Montessori, J. Korczak, C. Freinet, H. von Schoenebeck, T. Gordon, a także Alexander Sutherland Neill. Dzięki nim, szkolne systemy prywatne i państwowe, stawały się bardziej alternatywne i zróżnicowane, powstawał pluralizm edukacyjny. Wymieniony A.S. Neill, wybitny szkocki pedagog, stworzył organizację edukacyjną nazwaną Szkołą Demokratyczną, którą uważa się za „najstarszą” i „najbardziej osławioną szkołą tego typu” na świecie.¹ Jej początek zainicjował eksperyment pedagogiczny realizowany w międzynarodowej szkole, która działała od 1921 roku w obrębie Dalcroze Schule w Dreźnie – Hellerau. Tę szkołę w 1924 roku A.S. Neill przeniósł do Leiston w hrabstwie Suffolk w Anglii, gdzie działa w dalszym ciągu, jako samodzielna placówka edukacyjna, potocznie nazywana Summerhill.² Szkoła nadal utrzymała swój międzynarodowy charakter a jej uczniami są dzieci z różnych państw świata, między innymi: z Wielkiej Brytanii, Japonii, Korei, Szwecji, Danii, czy Holandii. Jej własnością jest posiadłość ulokowana na powierzchni około 4,5 hektara, w obrębie której znajduje się główny budynek szkolno-mieszkalny oraz inne obiekty zamieszkałe przez nauczycieli i starszych uczniów. W otoczeniu szkoły znajdują się: plac zabaw, kort tenisowy, basen, boisko do koszykówki, ścieżki rowerowe, miejsce do obozowania i organizowania ognisk. Placówka posiada również własne studio nagrań, bibliotekę, teatr, pracownie plastyczne rękodzieła artystycznego i fotografii.³ Pierwszym

¹ D. Gribble: *Edukacja w wolności*. Kraków 2005, s. 15

² Nazwa szkoły Summerhill przyjęła się od nazwy domu, w którym od 1924 roku zamieszkał A.S. Neill wraz z żoną Lilian Neustatter i pięciorgiem uczniów, zob. D. Gribble, op. cit., s. 16

³ <http://www.summerhillschool.co.uk/pages/index.html>.

celem wyznaczonym przez organizatorów tej szkoły było przyjmowanie do niej, jak pisze D. Gribble, tak zwanych dzieci trudnych, leniwych lub aspołecznych, których zachowanie i osiągnięcia szkolne nie zadawały, ani rodziców, ani nauczycieli.⁴ Podjęty i kontynuowany przez Neill'a eksperyment „dopasowywania szkoły do dziecka”,⁵ to jest tworzenia takiego miejsca, gdzie działaniom wychowawczym i dydaktycznym powinna towarzyszyć idea przywrócenia dziecku wolności dokonywania wyborów, w odniesieniu do własnego rozwoju, miał sprzyjać dążeniu do wyeliminowania lęku i niechęci do szkoły opartej na przymusie i ograniczeniach. W poglądach A.S. Neill'a, które ukształtowały się podczas wieloletniej pracy pedagogicznej z dziećmi, znajdujemy sformułowania praw i zasad, które wiązały się z tą ideą. Spośród wielu można wymienić następujące:

- dziecko ma prawo do „wolności bycia sobą”, „samostanowienia i samoregulacji, nieskrępowanego rozwoju”,⁶ jego wolność powinien ograniczać jedynie zdrowy rozsądek;⁷
- dziecko powinno być akceptowane z całym jego potencjałem emocjonalnym i osobowym;
- dziecku należy stworzyć takie warunki, aby mogło żyć własnym życiem, nie cudzym, ponieważ zbyt wielki wpływ rodziców i pedagogów na życie dziecka, jak twierdził A. S. Neill, tworzy „szarego człowieka - śmiertelnie przerażonego konformistę”,⁸
- dziecko ma prawo uczyć się własnym tempem i zgodnie z własną wolą, bez nadmiernej ingerencji rodziców i pedagogów, takie podejście sprzyja osiągnięciu przez dziecko sukcesów w życiu;⁹
- „miłość, akceptacja i wolność”,¹⁰ okazywana przez otoczenie i dawana przez dorosłych jest tym, co leczy zaburzoną, okaleczoną emocjonalnie osobowość dziecka;
- dziecko nie powinno przyjmować odpowiedzialności, „do której nie jest gotowe”,¹¹
- zabawa jest niezbędnym elementem funkcjonowania i prawidłowego rozwoju osobowego, wolnego od obaw i lęku rodzicielskiego o przyszłość dziecka;¹²
- nauczanie seksualne jest naturalną częścią życia dziecka, pozwala na określenie i rozumienie własnej tożsamości;¹³
- członkowie społeczności szkolnej mają równe prawa a problemy społeczne, grupowe i indywidualne powinni rozstrzygać samorzędnie i demokratycznie;¹⁴

⁴ D. Gribble, op. cit., s. 16

⁵ A.S. Neill: *Summerhill*, Katowice 1991, s. 11

⁶ Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red. nauk.): *Pedagogika. Podręcznik akademicki cz. 1*. Warszawa 2003, s. 388.

⁷ A.S. Neill, op. cit., s. 22

⁸ Ibidem, s. 17

⁹ Ibidem, s. 27

¹⁰ Ibidem, s. 34

¹¹ Ibidem, s. 104

¹² Ibidem, s. 47 i 49

¹³ Ibidem, s. 145-148

¹⁴ Ibidem, s. 36-37

- sukces w pracy pedagogicznej można osiągnąć „pracując z radością” i „pozytywnym nastawieniem do świata”.¹⁵

Istotnym walorem szkoły demokratycznej stworzonej przez Neill'a jest jej samorządność. W Summerhill, społeczność samorządową szkoły tworzą uczniowie, nauczyciele i pracownicy administracyjni a głos każdego uczestnika jest tak samo ważny. Formą organizacyjną tej samorządności są Ogólne Spotkania Szkoły, którym przewodniczy co tydzień inny uczeń. W podejmowanych decyzjach i ustalanych zasadach dotyczących życia społecznego szkoły stosuje się dyskusję, jako sposób osiągania konsensusu i porozumienia. W czasie każdego spotkania uczestnicy dają sobie wzajemne prawo do wypowiedzenia opinii, a także do zmiany stanowisk i sądów, uwzględniając argumenty partnerów. Samorząd bierze odpowiedzialność za powoływanie komitetów, którym powierza organizację działalności: artystycznej, teatralnej, sportowej, porządkowej i innej. Ogólne Spotkanie Szkoły wydaje także werdykty w sprawach spornych i dotyczących naruszenia regulaminu szkolnego oraz odnosi się do nagannych zachowań i przewinień uczniów, w szczególności wiążących się z łamaniem zasad współżycia społecznego. Opiswane obszernie przez A.S Neill'a zebrania samorządu,¹⁶ organizacją i charakterem bliskie są idei „debatującej demokracji”, w której jak uważa D. Miller, każdy z jej uczestników dąży do osiągnięcia sprawiedliwego i sprawdzającego się w praktyce kompromisu, uwzględniając mnogość przeciwstawnych preferencji.¹⁷ Obecnie regulamin szkoły zawiera około dwustu zasad dotyczących między innymi: bezpieczeństwa i ochrony zdrowia uczniów, organizacji zajęć szkolnych i pozaszkolnych oraz udziału uczniów w tych zajęciach.

Idee Summerhill przejmowały inne ośrodki i grupy nauczycieli na świecie, między innymi Szkoła Tamariki w Nowej Zelandii. Pierwsza reguła w tej szkole odnosiła się do wzajemnego poszanowania: woli, życzenia i odrębności każdego z uczniów.¹⁸ Założono także, że podejmowana przez uczniów edukacja przyjmie charakter naturalny – bezinterwencyjny i przebiegać będzie własnym torem, a atmosfera szkolna zbliżona zostanie do atmosfery rodzinnej. Strategia roli nauczyciela w tej szkole zakłada nieinwazyjność i bezprzymusowość działań podejmowanych wobec ucznia. Jego praca opiera się na tworzeniu sytuacji ułatwiających wyzwalanie aktywności dziecka i dzielenie się z nim wiedzą, która staje się bezwrotną własnością wychowanka. Aktualnie na świecie powstaje coraz więcej inicjatyw i szkół oferujących edukację demokratyczną, jako alternatywę do tradycyjnej edukacji realizowanej konwencjonalnymi metodami i środkami, znajdującymi powszechne zastosowanie w szkolnictwie masowym. Interesującym przykładem demokratyzowania i wdrażania paradygmatu i zasady podmiotowości roli ucznia jest George Mitchell School w Londynie (Szkoła Podstawowa im. G. Mitchell'a w Londynie). Uczniowie i nauczyciele tej publicznej londyńskiej szkoły opracowali dwa programy dydaktyczno - wychowawcze, których realizatorami są przede wszystkim uczniowie. Pierwszy z nich MLB - Making Learning Better (tworzenie lepszej edukacji) jest programem, w którym uczniowie hospituja działalność dydaktyczną nauczycieli. Ta dotąd niespotykana i pionierska inicjatywa oceny pracy nauczyciela

¹⁵ Ibidem, s. 27

¹⁶ Ibidem, s. 42-49

¹⁷ D. Miller: *Demokracja debatująca*. W: P. Śpiewak (red.): *Przyszłość demokracji. Wybór tekstów*, Warszawa 2005, s. 231

¹⁸ D. Gribble, op. cit., s. 68

przez uczniów ma na celu nie tylko dążenie do jakości kształcenia, ale przede wszystkim do poprawienia relacji w komunikacji międzyosobowej oraz do usuwania barier emocjonalnych i społecznych, w czasie zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych. Uczniowie mają prawo współdecydować o zatrudnieniu nowych nauczycieli. Zajmują również stanowisko w sprawie dalszej pracy nauczyciela, w takiej sytuacji, kiedy nasilają się konflikty interpersonalne, efekty nauczania są niezadowolające a proces kształcenia przebiega w atmosferze braku zaufania i lęku. Wyrażają także swą dezaprobatę w odniesieniu do stosowanych przez nauczyciela metod i form nauczania oraz oceniania. Po hospitacjach uczniowie i nauczyciele tworzą projekt naprawczy. Realizacja projektu uwzględniającego zmiany w procesie nauczania, przebiega z udziałem obserwatorów, którymi są uczniowie z najstarszych klas. W tej szkole wdrożony został również program FAB (Fighting Against Bullying) – Walka z agresją w szkole, realizowany z udziałem uczniów. Im powierzono nadzór nad porządkiem w szkole, kontrolowanie i reagowanie na nieprawidłowe i niepożądane agresywne zachowania uczniów. Wprowadzane zasady samopomocy, wspólnego wychowywania, opieki i interwencji w sytuacjach kryzysowych, mają na celu usamodzielnianie i przygotowanie ucznia do odpowiedzialności za postępowanie drugiej osoby.¹⁹

W Polsce, kształcenie i wychowanie młodzieży w oparciu o idee Szkoły Sumnerhill podjęli pedagodzy w Publicznym Liceum Ogólnokształcącym nr 44 w Łodzi. Prowadzony eksperyment pedagogiczny realizowany był przez około 12 lat, zakończył się w 1995 roku. Aktem normatywnym, określającym ustrój tej szkoły była Konstytucja Szkolna, uchwalona na Zgromadzeniu Społeczności Licealnej 9 listopada 1994 roku.²⁰ W Szkole starano się tworzyć taki klimat współpracy, który pozbawiony byłby jakichkolwiek znamion represjonizmu, formalizmu i antagonizmu w relacjach uczeń – uczeń i uczniowie – nauczyciele. Jedną z stosowanych metod wychowawczych było zawieranie kontraktów – umów społecznych, które obejmowały reguły i zasady współpracy w poszczególnych zespołach klasowych. Do programu nauczania i wychowania wprowadzono psychoedukację. Był to przedmiot, który miał na celu wsparcie osobowego rozwoju ucznia z jego aktywnym udziałem. Podejmując wspólne działania wychowawcze dążono do ułatwienia uczniowi: określenia i utrwalania tożsamości, samoświadomości, asertywności, nabywania umiejętności skutecznego działania w sytuacjach problemowych i kryzysowych, aktywności społecznej oraz skutecznego, niekonfliktowego komunikowania się z innymi jednostkami. Realizowany eksperyment był próbą upodmiotowienia i demokratyzowania stosunków społecznych w szkole. Stawiania uczniów w roli osób odpowiedzialnych, kreatywnych, świadomych własnego potencjału intelektualnego i osobowościowego, ukierunkowanych i przygotowanych do wprowadzania zmian w otaczającej ich rzeczywistości społecznej.²¹

Jednoznaczne określenie, które definiowałyby szkołę demokratyczną nie zostało dotąd sformułowane. Jak pisze B. Śliwerski, „Nie ma ścisłej definicji tych

¹⁹ <http://www.gmschool.co.uk/>

²⁰ <http://www.lo44.szkoły.lodz.pl/pliki/akta/konstytucja/konstytucja.html>

²¹ Ibidem; <http://www.lo44.szkoły.lodz.pl/pliki/akta/konstytucja/konstytucja.html>; sesja polska - wykład prowadzony przez A. Matysek, niepublikowane materiały z I Międzynarodowej Konferencji EUDEC - Lipsk 2008. A. Matyska jest współzałożycielką i prezesem Stowarzyszenia Artystyczno – Edukacyjnego „PORT – Łódź”; <http://www.port-lodz.pl>

szkół²². Zorganizowane i działające szkoły, które stosują tę ideę i przyjmują nazwę szkoły demokratycznej wyróżniają się przede wszystkim nadaniem uczniowi praw i wolności w bardzo szerokim zakresie. Może on decydować o tym: „jak, czego, kiedy, gdzie i z kim”, będzie się uczyć.²³ Przy założeniu, że organizatorzy stworzą odpowiednie warunki nauczania i wychowania oraz konsekwentnie dotrzymają umów o przestrzeganiu demokratycznych zasad, we wszystkich zakresach funkcjonowania społeczności szkolnej, można oczekiwać skutecznego rezultatu – szansy rozwoju i przygotowania ucznia do życia w społeczeństwie, w którym normą będzie rozumienie i poszanowanie różnorodnych potrzeb jednostki, z jednoczesnym uznaniem i przestrzeganiem demokratycznych zasad współżycia społecznego.

Szkoły demokratyczne starają się tworzyć taką przestrzeń, w której edukacja demokratyczna, jako alternatywna zarówno w teoretycznym znaczeniu jak i praktycznym zastosowaniu, czerpie z wielu modeli edukacji: tradycyjnej, romantycznej, nowoczesnej, terapeutycznej, refleksyjnej i emancypacyjnej.²⁴ Rozwój szkół podejmujących tak wszechstronnie rozumianą edukację, ukierunkowaną na dobro dziecka, z uznaniem jego pełnej wolności, mogą napotykać na bariery natury społecznej i kulturowej, a także trudności w zapewnieniu odpowiedniej kadry pedagogicznej. Dotychczas działające szkoły demokratyczne mają status organizacji prywatnych, z wyjątkiem tego rodzaju szkół organizowanych jako publiczne w Izraelu. Ich upowszechnienie i upaństwowienie na szerszą skalę, może napotkać na przeszkody wynikające z braku odpowiednich uregulowań prawnych i uwarunkowań w stworzeniu takiej infrastruktury: obiektów, klas, pracowni, programów, pomocy dydaktycznych i znacznych nakładów finansowych zabezpieczających tok kształcenia, która zapewniałaby prawidłowy, indywidualny rozwój dziecka zgodny z jego uzdolnieniami, zainteresowaniami i potrzebami.

EUDEC - organizacja promująca edukację demokratyczną

European Democratic Education Conference - Europejska Konferencja na rzecz Edukacji Demokratycznej jest inicjatywą skupiającą ludzi, nie tylko profesjonalnie funkcjonujących w oświacie, lecz także rodziców, studentów, dzieci i młodzież, zainteresowanych uznaniem pełnej podmiotowości, autonomiczności i wolności jednostki, która uczestniczy w procesie wychowania i kształcenia. Wymiana doświadczeń i inicjatyw promujących edukację w wolności miała miejsce po raz pierwszy w Lipsku, w dniach od 25 lipca do 3 sierpnia 2008 roku, podczas I Konferencji EUDEC. To międzynarodowe spotkanie zorganizowane zostało przez Freie Schule Leipzig we współpracy z Wydziałem Edukacji Uniwersytetu w Lipsku, Bundesverband der Freien Alternativschulen oraz Sudbury Initiative Leipzig. Specyfiką tej międzynarodowej konferencji, w której wzięło udział około 290 osób z 26 krajów na świecie, była wielość i różnorodność propozycji programowych, warsztatów, prelekcji, seminariów, pokazów, wystaw, filmów oraz indywidualnych dyskusyjnych spotkań. W zaproponowanej przez organizatorów „open Schedule”, obok zaplanowanego toku obrad, powstawał równoległe i spontanicznie drugi program dodatkowych sesji i pokazów prezentowanych przez uczestników konferencji. Wśród

²² http://www.wsp.lodz.pl/Czym_sa_szkoly_demokratyczne-254_264-1.html

²³ http://www.eudec2008.org/en/democratic_education/

²⁴ B.D. Gołębiak: *Szkoła wspomagająca rozwój*. W: Z. Kwiecińskiego, B. Śliwerskiego (pod red.): *Pedagogika. Część 2*, s. 109-115

uczestników tej „otwartej formuły” byli organizatorzy, nauczyciele i uczniowie szkół demokratycznych, rodzice, którzy zamierzają posłać swe dzieci do takiej szkoły, osoby, które planują podjąć inicjatywę edukacji demokratycznej i nauczyciele akademicy zainteresowani ideą nauczania w uznaniu pełnej wolności dziecka. Wymiana doświadczeń prawnych i organizacyjnych, przybliżenie sposobów finansowania, angażowanie rodziców w działania na rzecz szkoły, logistyka związana z ich funkcjonowaniem, przedstawiane programy wychowania i nauczania, złożyły się na aktywny udział w tej konferencji wszystkich uczestników i poznanie interesujących, twórczych inicjatyw, charakterystycznych dla tego rodzaju szkół. Część propozycji wiązała się z promowaniem edukacji do demokracji i mogłaby z powodzeniem znaleźć zastosowanie w pracy wychowawczej w dużych szkołach publicznych.

EUDEC, jako organizacja ukierunkowana na upowszechnienie demokratycznej edukacji, w najbliższej przyszłości widzi potrzebę kontynuowania i rozszerzania działalności w kierunku organizowania kolejnych nowych szkół demokratycznych. Jej członkowie będą poszukiwać sprzymierzeńców i współorganizatorów w kręgach rządowych poszczególnych państw Europy, a także dążyć do tworzenia szkół przyjaznych dziecku w regionach i środowiskach lokalnych.

Zakończenie

Istniejące systemy szkolne zakładają określone osiągnięcia ucznia, w zakresie wiedzy i umiejętności. Praktyka dostarcza informacji, że proces nauczania ukierunkowany na uzyskanie przez ucznia pozytywnego wyniku z egzaminów i przejście do następnego etapu edukacji, nadaje temu procesowi instrumentalny i przedmiotowy charakter. Wprowadzanie wolności i podmiotowości w procesie wychowania, w dalszym ciągu jest nadal niewystarczające. Demokratyczna szkoła, jak uważa D. Gribble stwarza szansę przygotowania absolwenta, który „powinien umieć czytać i pisać, (...) lecz poza tym powinien być człowiekiem szczęśliwym, otwartym na potrzeby innych, uczciwym, pełnym entuzjazmu, tolerancyjnym, pewnym siebie, wszechstronnie poinformowanym, umiejącym się wysłowić, mającym wyrobiony zmysł praktyczny, zdolnym do współpracy z innymi i elastycznym w postępowaniu, twórczym, zdeterminowanym i świadomym swej indywidualności, człowiekiem, który zna swe uzdolnienia i zainteresowania, znajduje przyjemność w ich rozwijaniu i pogłębianiu oraz zamierza robić z nich dobry użytek”.²⁵

²⁵ D. Gribble, op. cit., s. 10